

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՆՇՄԱՐՆԵՐ

ԲԱՐՍՄԱՆԻՔ

(Եզրիկ, էջ 115-130)

Ո Ւ Ո

(Եղիշե. Յեղ. Զ., Վարժ և Վկայաբ. Բ.)

Բարսումնի բառը մեր հին մատենագիրներէն միայն եզրիկ կը յիշատակէ եօթն անգամ իր եղծ Աղանդոց զրբքին մէջ: Marquartի ըսածին նայելով՝ սոյն բառը շատ հին փոխառութիւն մը կը թուի (Տե՛ս Եռշարճան, էջ 292): Նոյն բառին գնեսերէնն է barssma, պաղենաբ՝ barsum, փարս՝ barsam, պրս՝ barsam: Հ. Աճառեան հետեւեալ կերպով կը մեկնէ այս բառը. «Ճիւղերու կապոց՝ որ կրակապաշտները աղօթքի ժամանակ՝ բռնում էին իրենց ձեռքին՝ սրբազան կրակի տաջ» (տե՛ս Հայերէն Արևսական Բառարան, Բարսումնի բառը):

1836 ին իրանական լեզուաբանական ուսումնասիրութիւնները տակաւին չէին զարգացած. այդ պատճառաւ Նոր Բաղկիրի Հայկազեան Լեզուի» երկհատոր զրբքին հեղինակները անծանօթ մնացած ըլլալով Բարսումնի բառի իսկական նշանակութեան՝ կը գրեն, «Բարսմունք, որպէս պ. պէրսէմ, ի ձայնիցս՝ պիւրսիյան, որ է գաւազան կամ պիւրս, այն է զլան. ուստի եւ նըշանակէ զՄատենան գալարեալ իրբե գաւազան ի վերայ զլանի. քանզի եւ առ պարսիկս՝ պիւրսեմ էր աղօթագիրք կուպաշտից կամ կրակապաշտից՝ կալեալ մի մի տետր ի ձեռին ի վերայ կրակի ի ժամ պաշտման»: Բայց նոյն հեղինակները «Մնացորդի Ընդգրկիս քառից» խորագրով յաւելուածին մէջ (էջ 1047) կը գնեն հետեւեալ բացատրութիւնը. «Ստոյղ է եղեալն ի կարգի՝ մեկնութիւն, որպէս գաւազան մոգական, կամ խուրձ գաւազանաց մանունց ի ձեռին յաշտարար քրմի. այլ սխալ է ասելն ըստ այլոց՝ թէ իցէ նաեւ աղօթագիրք պարսից, փոխանակ տալոյ՝ թէ մոգն յընթեռնուլ անդ զրանս Զէնտ կամ Զանդիկ

զրոց զրադաշտի, ունէր ի ձեռս եւ զբարսմունսն»: Այս յաւելուածով Բարսումնի բառին իսկական իմաստը կը պարզուի՝ թէ ան կրակապաշտներու աղօթագիրք մը չէ, այլ մոգական գաւազաններու խուրձ մը զոր ի ձեռին կ'ունենան մոգերը աղօթքի եւ այլ արարողութեանց ժամանակ: Բարսմունքը յաշտ զրադաշտական կրօնի նուիրական իմաստ մը ունի, այդ պատճառաւ է որ խուրձը կազմող ճիւղերը կը հաւաքուէին յատուկ արարողութիւնով մը, ինչպէս կեղտական կրօնի սրբազան տունկն՝ ձուշ (Gui), որ, ըստ Պլինիոսի նկարագրութեան, լուսնոյ վեցերորդ օրը կը հաւաքուէր. ծառին տակը, ծէսերու համաձայն, զօհեր պատրաստելէ եւ ճաշելէ յետոյ. քուրմերը կը մօտեցնեն երկու սպիտակ ցուլեր՝ որոնց եղջիւրները այն ատեն առաջին անգամ կը կապեն: Սպիտակագլուստ քահանայ մը ծառ կը բարձրանայ եւ ոսկիէ յատոցով մը ձուշը կը կտրէ եւ սպիտակ պաստուի մը վրայ կը դնէ. յետոյ զօհ կը մատուցանեն որպէս զի զիք շնորհեն երջանկութիւն եւ պարգևներ. այս եղանակաւ կը կատարուէր բարսմունքի խուրձի ճիւղերուն քաղը: Թէ ինչպէս կը պատրաստուէին նոյն մոգական գաւազանները, Westի թարգմանութեամբ, Sacred Books of the East Հատ. Ե. էջ 284, կը յիշատակուի հետեւեալ կերպով. «Բարսմունքը կը բաղկանայ բազմաթիւ փոքր գաւազաններէ, որոնք ի հնումն կը շինուէին մասնաւոր ծառերու ճիւղերէն, բայց այժմ ընդհանրապէս կը շինուին մետաղեայ բարակ թելերէ: Այս ճիւղերու թիւը կը զանազանուի ծէսերու տեսակին համաձայն, բայց սովորական է հինգէն երեսուն եւ երեք: Այս գաւազանները կը դրուին երկու մերձակից մետաղեայ յինարաններու մօտեւոր գաւաթին վրայ, եւ իւրաքանչիւրը կը կոչուի Մանրու, այսինքն, լուսնադէմ, եւ երկուքը միասին կը կազմեն Բարսումնի-կալը (Baresom-dan) կամ գաւազանակալը: Բարսմունքը կը պատրաստուի պաշտամունք կատարող քուրմերու կողմէն կարգացուած աղօթքներուն տեղի ունեցած նուիրական ծէսերու ժամանակ. քուրմը նոյն ատեն ջրով կը մաքրէ գաւազանները եւ կը կապէ գանոնք Գուսիք կոչուած գօտիով մը՝ որ կը բաղկանայ արմաւենի տերեւէ ձեղքուած վեց

բարակ ժապաւեններէ: Այս գօտին երկիցս թիւերուն բոլորովն զարձնելէ ետքը կապ մը կ'ընէ, և ապա երրորդ անգամ մ'ալ զարձնելով՝ առաջին կապին հակառակ կողմը ուրիշ կապով մը վերջնական կերպով կը պնդէ: Ճիշդ այս եղանակով կը կապուի այն գօտին (Գուստիք) զոր բոլոր հաւատացեալ այր և կին իրենց մէջքին վրայ կը կրեն. (տեսնել նաև Մ. Փորթուզալ Փաշայի Եղիշէի գիրքին նախադրութիւնը, էջ 168): A. Hovelacqueի *l'Avesta* գիրքէն (էջ 425) քաղելով կը գնենք բարամուռքին պատրաստութեան եղանակը Ավեստայի մէջ: «Այն ճիւղերը որ կը կազմեն բարամուռքը արմաւենիի, նոնենիի և մօշայի ճիւղեր են. Vendidadի (*Avesta*ի երեք գիրքերէն մին) ԺԹ. գլուխին մէջ Որմիզդ ցոյց կուտայ Զրադաշտի այս ճիւղերը քաղելու եղանակը: Գնա՛, կ'ըսէ ան, գնա, ով սուրբ Զրադաշտ, դէպի ան ծառերուն որ ծնած են. զեղեցիկ, բարձրագէշ և զօրաւոր ծառը, և ըսէ այս խօսքերը: պատիւ Որմիզդին ստեղծած այն բարի և սուրբ ծառին, պէտք է զայն կտրած ժամանակ ճիւղը զետինը ձգել. պէտք է կտրած ատեն ձախ ձեռքով բռնել զայն փառարանելով Որմիզդը և Ամշասպանները: — Այն բառը, որ Ավեստայի մէջ յաճախակի գործածուած և բարամուռք բառին կցուած է, *phraçtaretā* բառն է: Նոյն բառը զանազան կերպերով թարգմանած են. աղէկ է որ մենք ըսենք թէ ինչ է մեր կարծիքը այս բառի նշանակութեան մասին. Spiegel կը հակի հեղինակութեան Nériosenghiի (Ավեստան սանսքրիտերէնի թարգմանիչներէն մին) որուն սանսքրիտ թարգմանութիւնը *parigrathita* բառը կուտայ: Մէկ խօսքով բառիս «կապուած» իմաստը արդի թարգմանութեան նշանակութիւնն է նաև. ըստ վերջնոյս, բարամուռքի խուրճը «կապուած, մէկտեղուած» է այն իսկ պատճառաւ որ ան կը բաղկանայ խտրի մը միջոցաւ իրարու հետ կապուած զանազան ճիւղերէ: Haug կը մերժէ ընդունիլ այս թարգմանութիւնը և կը դիմէ ստուգաբանութեան: Բառին երկրորդ մասը կազմող բայական արմատը կը նշանակէ, կ'ըսէ, ոչ թէ կապել, այլ լաւ սրբուել, տարածել. բառը կը վերաբերի բարամուռքը կազմելու համար գործածուած ճիւղերու հունձքին, և այստեղ անոր իմաստն է կտրել, քաղել. ուրեմն *phraçtaretā* պիտի գործածուի իւրաքանչիւր կտրուած, քաղուած ճիւղերուն, առանձնարար առնուած և ուրիշներէն անկախ: Ըստ Hubschmannի, բառը կը նշանակէ «prostratus» զետին տալու բառուած: De Harlez կը թարգմանէ նոյն բառը «Բարամուռք կազմելու խուրճ» և կը քննադատէ Spiegelի թարգմանութիւնը, և սակայն զգալի եղանակով մը անկէ չի հեռանար, և ոչ իսկ աւանդական մեկնութենէն: Այս վերջինը մեզ բոլորովին ընդունելի կը թուի, և կը կարծենք թէ պարզօրէն և խիստ ճշգրիտ եղանակաւ մը թարգմանուած կ'ըլլայ երբ կ'ըսենք «ճիւղերու այս խուրճը» (*imat bareçma phraçtaretem*): Ըստ Darmesteterի, (տե՛ս *Avesta* Բ. էջ 254) բարամուռքի հաղար խուրճ կապել ստիպուած էին անոնք որ բարի գործ մը կատարելու պատժին ենթարկուած էին:

Բարամուռք նշանակութեամբ հայերէնն ունի նաև վարսամբ, բարամուռքին Բը Վով փոխանակուած, ինչպէս կը դիտուի կարգ մը հայերէն բառերուն վրայ: Համաձայն մեր պրպտումներուն բարամուռք նշանակութեամբ հայ լեզուին մէջ կը գտնուի նաև ուրիշ հայերէն բառ մը, Ուռ, հաւանօրէն պահլաւերէնէ փոխ առնուած. Եղիշէի պատմութեան մէջ (տե՛ս Յեղանակ Զ.), պարսիկ սպարապետը իր զօրքերը քաջալերելու ժամանակ կ'ըսէ. «Մի՛ մոռնալ զիւղն և զպալն և զուռն», այս խօսքին մէջ յիշուած երեք բառերն ունին իրենց կրօնական նշանակութիւնը. հայերէնի մէջ ուռ բառը, բացի որթի բառուակ նշանակութենէն, ունի նաև որեւէ տնկոյ ռոտի նշանակութիւնը. V. Langlois Եղիշէի Ֆրանսերէն թարգմանութեան մէջ նոյն բառն ուռն բառին հետ շփոթելով *marreau* (մուրճ) կը հասկնայ, ինչ որ սխալ է, Միքայէլ Փորթուզալ Փաշա Եղիշէի իր օգտաշատ ուսումնասիրութեան մէջ բնուէ՛րանգրագոսնար, իսկ Տ. Բարգէն Սրբազան (այժմ Վեհ. Աթոռակից Կաթողիկոս Կիլիկիոյ) իր ճոխ հմտութեամբ և մանրամասնութեամբ զրի առած նոյն ուսումնասիրութեան մէջ կը գիտէ, թէ ինչպէս քանի մը ուրիշ բառեր, նոյնպէս Եղիշէի գործածած ուռ բառը քննելի է և կը կոսէ

թէ ան տարրեր նշանակութիւն մը պէտք է ունենայ:

Ուր բառը բարամունք նշանակութեամբ կը յիշուի Ս. Յիզկարուզիտի Վկայարանութեան մէջ. պարսկի մոգ մը, Մախոմ անուն, Դունի մէջ, Զ. դարու կիսուն, կըրակի պաշտամունքին կը մասնակցէր. պահ մը կրակը կը սպառնայ հրդեհել տմէն կողմ. Դունայ հայ աւագերէցին միջոցաւ, Ս. Խաչի հրաշքով մը, հրդեհը կ'արգիլուի. Մախոմ յետ նահատակութեան Յիզկարուզիտ անունը ստացած և կոչուած է Ասուածաստ վկայ. ուրիշ մոգերուն հետ կրակին զիմաց կեցած էր, մոգական սովորութեան համաձայն, որպէս զի իր շունչովը կրակը չպղծուի՝ բերանը կապած էր փաղարը կամ փանալը, զոր Ոսկերեքանի Եսայի մեկ-նութեան հայ թարգմանիչը կապերսակ կ'անուանէ, մէկ ձեռքով ալ բռնած էր ուր իրը նշան հրամայելու: Ըստ Յայմատուրքի, Ս. Յիզկարուզիտ վկային վկայարանութիւնը գրած է ներսէս անուն քրիստոնեայ պարսկի մը՝ բանտակիցը նոյն նահատակին, Յիզկարուզիտի նահատակութենէն վերջը. յետոյ ուրիշ մը կոկած էր զայն, իրը թէ Մախոմ՝ կրակին զիմաց կեցած՝ իր ձեռքը առած էր ուրը հրամայելու համար. այս բացատրութիւնը հաւանական է որ վկայարանութիւնը սրբազրոյին մեկ-նութիւնն է. մոգը փախաւով կամ կապերսակով բերանը կը կապէր կրակին զիմաց՝ չպղծելու համար զայն իր շունչով, ըստ Զրադաշտական սովորութեան, ձիսակա-

տարութեան կամ աղօթքի ժամանակ, ինչպէս տեսանք, անհրաժեշտ էր նաեւ ձեռքով բռնել քարաւունքը, որ է այլ և այլ ճիւղերու նուիրական խուրձը, վկայարանութեան մէջ գործածուած ուրը զրուած է քարաւունք բառին իրը հոմանիշ: Ալիշան Ուրը կը հասկնայ պարզ դաւազան մը հրամայելու համար, ըստ վկայարանութեան, (տե՛ս Յուշիկ Բ. էջ 348, Հին Հաւասք, էջ 349). բայց մենք կը կարծենք թէ Եղիշէի և Ս. Յիզկարուզիտ տօնիկի սուրբին Վկայարանութեան մէջ գործածուած նոյն ուր բառը մոգերու յատուկ նուիրական քարաւունքն է զոր կը գործածէին անոնք, ինչպէս նաև ուրիշներ՝ կրակի պաշտամունքի և աղօթքի ժամանակ: Կը փութանք ապացուցանել այս պարագան հետեւեալ կերպով. Shâ-yast lâ-shâyast որ կրակապաշտներու կրօնական օրէնքներու վրայ ճառող պահլաւերէն զրուածք մ'է, ունի urvarâm բառ մը, ծառի փոքր ճիւղ նշանակութեամբ, (ur, ու, վերաւ, փոքր), նոյն բառը յիշեալ գիրքին անզգ. թարգմանութեան մէջ (Ի. 32) քանիցս յիշատակուած է baresôm, քարաւունք, իրը խուրձ նուիրական ճիւղերու, (տե՛ս Sacred Books of the East, Pahlavi Texts, part I, E. W. West):

Մեր համոզմամբ, ուրեմն Եղիշէի զործածած քարաւունք բառը ճշգրտօրէն հոմանիշը կ'ըլլայ Եղիշէի ու Վարք ու Վկայարանութեան (Բ. հատոր) ուր բառին:

ՄԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱՒԵՆՈՒՆԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ(*)

ԺԲ. Քրիստոնեական կրքութիւնը

Հոռոմէական կայսրութեան մէջ, հանրային ուսուցումը կատարեալ ազատութիւն կը վայելէր և երեք դասակարգերու կը բաժնուէր. — Նախնական, Երկրորդական և Բարձրագոյն:

Կարգ մը ոստաններու մէջ, գոյութիւն ունէին հոետորութեան դպրոցներ, ինչպէս

նաև փիլիսոփայութեան, իրաւաբանութեան, բժշկութեան դասընթացքներ: Եթէ ստատուածներու մասին խօսելու պարտականութիւնը խորշում և խզահարութիւն ազգած չըլլար, ապահովաբար քրիստոնեաներու ալ պիտի հանդիպէինք ուսուցիչներուն մէջ. բաց աստի, քիչ հաւանական է որ, Դ. դարէն առաջ, պետութիւնը կամ ուսուցիչներ նշանակելու իրաւունք ունեցող քաղաքները, ժողովրդին գէշ աչքով զիտուած մէկ մասին մէջէն, որոնք քրիստոնեաներն էին, ընտրած ըլլան վարժապետներ, որոնց նոյնպէս լաւ աչքով պիտի չնայէին:

Այսու հանդերձ, զարմանալի միայն

(*) Շարունակութիւն՝ տե՛ս. Սիսճ՝ 1932, Թիւ 4, էջ՝ 112: